

MATEUSZ SUPERCZYŃSKI
(Archiwum Państwowe w Toruniu)

PISARZE MIEJSCY W KANCELARII CHEŁMIŃSKIEJ OD XIV DO XVI WIEKU

Słowa kluczowe: Chełmno, kancelaria miejska, dyplomatyka, chełmińskie księgi miejskie, elita intelektualna Chełmna

Rozwój każdej kancelarii miejskiej zarówno w okresie średniowiecza, jak i w czasach nowożytnych wiązał się z jej personelem, a przede wszystkim z pisarzem miejskim, który wnosząc swoją technikę i organizację pracy, nadawał temu organowi samorządu miejskiego wyraźny kształt i charakter. Niejednokrotnie pisarz miejski (szczególnie odnosi się to do mniejszych ośrodków miejskich) oddziaływał na władze i lokalną społeczność także w wymiarze kulturowym dzięki kontaktom ze światem naukowym, z innymi miastami oraz własnej twórczości uwidaczniającej się choćby w kronikach miejskich czy w poezji. Podobne, momentami jeszcze bardziej wyraźne oddziaływanie pisarza, zarówno w sferze administracyjnej, jak i kulturowo-społecznej, można zaobserwować w średniowiecznym Chełmnie, w którym organizowanie kancelarii miejskiej rozpoczęto najprawdopodobniej pod koniec XIII w. lub na początku XIV¹, mimo że pierwsze dokumenty rady miasta wydano nieco wcześniej².

Średniowieczna kancelaria miasta Chełmna wydaje się pod tym względem warta zbadania nie tylko ze względu na kilka interesujących sylwetek wybitnych pisarzy miejskich, lecz także z racji ambicji miasta, na co wpływ mieli niewątpliwie owi pisarze. Lokując miasto, krzyżacy założyciele mieli w planach uczynienie go stolicą swojego państwa zakonnego. Dynamiczny

¹ Janusz TANDECKI, *Rozwój badań nad dokumentem oraz kancelariami miejskimi w Polsce*, Studia Archiwalne, t. 2: 2006, s. 22; idem, *Dokumenty i kancelarie miejskie*, [in:] *Dyplomatyka staropolska*, red. Tomasz JUREK, Warszawa 2015, s. 413–414.

² Najstarszy dokument miejski z marca 1267 r., w którym rada i obywatele miasta Chełmna nadają cysterkom kilka budynków, jednakże z obowiązkiem obrony odcinka murów, przy których znajdują się owe zabudowania, zob. w: *Urkundenbuch des Bisthums Culm*, Bd 1: *Das Bisthum Culm unter dem deutschen Orden 1243–1466*, bearb. v. Carl Peter WOELKY, Danzig 1885, nr 75.

rozwój gospodarczy wiązał się ze wzrostem znaczenia ośrodka miejskiego oddziałującego nie tylko na terenie Pomorza, lecz także w basenie Morza Bałtyckiego dzięki kontaktom handlowym i politycznym w Hanzie³. Wreszcie ambicje związane z planami założenia uniwersytetu chełmińskiego już w XIV w. wiązały się z prężnymi umysłami średniowiecznymi, wśród których można znaleźć i pisarzy miejskich⁴. Stopniowy upadek znaczenia miasta w XV stuleciu, wycofanie się z aktywnej działalności w Hanzie i wreszcie przejście pod władzę biskupów chełmińskich w 1505 r. uczyniły z Chełmna miasto o ograniczonych możliwościach oddziaływania w regionie, ale nie prowincjonalne. Stąd uzasadnione wydaje się przesłedzenie sylwetek kilku pisarzy działających w kancelarii miasta przeżywającego tak głębokie zmiany, a także ich wpływ na kulturę i społeczeństwo chełmińskie od XIV do XVI stulecia.

Badacze niejednokrotnie przyglądali się życiorysom pisarzy miejskich z okresu staropolskiego, co wiązało się również z badaniami nad kancelarią miejską okresu księgi wpisów⁵. Ukazywały się też artykuły opisujące szerzej życie i działalność wybranych, wybitnych kierowników kancelarii miejskich, jak choćby Sebastiana Klonowicza pełniącego funkcję pisarza miejskiego Lublina w latach 1573–1602⁶. Jednakże w dopiero niedawno pojawiają-

³ Zenon Hubert NOWAK, *Dzieje Chełmna do końca XVIII wieku*, [in:] *Dzieje Chełmna i jego regionu. Zarys monograficzny*, red. Marian BISKUP, Toruń 1968, s. 109–120.

⁴ Idem, *Starania o założenie uniwersytetu w Chełmnie w XIV i XV w.*, *Zapiski Historyczne*, t. 31: 1966, z. 4, s. 28–29; Jadwiga LECHICKA, *Źródła do dziejów Akademii Chełmińskiej (1386–1815)*, Wrocław 1963.

⁵ Spośród licznych, starszych opracowań warto wymienić: Marian FRIEDBERG, *Kancelaria miasta Krakowa do połowy XVIII wieku*, *Archeion*, t. 24: 1955, s. 277–304; Irena RADTKE, *Kancelaria miasta Poznania od XIII do XV wieku*, *Roczniki Historyczne*, t. 27: 1961, s. 161–189; Marian FRIEDBERG, *Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem w latach 1335–1802*, *Archeion*, t. 36: 1962, s. 137–170; Maria STANKOWA, *Kancelaria miasta Lublina XIV–XVIII w.*, Warszawa 1968; Janusz TANDECKI, *Kancelarie wielkich miast pruskich jako ośrodki średniowiecznej kultury miejskiej*, [in:] *Droga historii. Studia ofiarowane profesorowi Józefowi Szymańskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Piotr DYMMEŁ, Krzysztof SKUPIEŃSKI, Barbara TRELIŃSKA, Lublin 2001, s. 213–226, idem, *Dokumenty i kancelarie miejskie*, s. 405–445. Pisarzy wielkich miast pruskich charakteryzuje i opisuje również Janusz Tandecki, wskazując choćby na najwcześniej wzmiankowanych urzędników kancelarii w Gdańsku (Nicolaus Schoenensee – 1342 r.), w Starym Mieście Torunia (Tilon – 1369 r.), w Starym Mieście Elblągu (Johannes i Conrad Vbiliser – około 1330 r.). Spośród pisarzy miejskich Chełmna wymienia jedynie czterech (Jana Schönau, Konrada Bitschina, Jakuba Schoensee i Andrzeja Zommera), zob. Janusz TANDECKI, *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich jako źródła historyczne i zażytki kultury mieszczańskiej: (organizacja władz, zachowane archiwalia, działalność kancelarii)*, Warszawa–Toruń 1990, s. 203–212. W ostatnich latach pojawiają się opracowania prezentujące najnowsze ustalenia badawcze dotyczące kancelarii miejskich, a zarazem wskazujące na funkcje pisarzy miejskich i prezentujące ich sylwetki (zob. Marcin STARZYŃSKI, *Średniowieczny Kazimierz, jego ustrój i kancelaria*, Kraków 2015, s. 103–116).

⁶ Maria STANKOWA, Sebastian Klonowicz (Klonowicz) pisarz i rajca miasta Lublina, 1573–1602. (Karta z dziejów ksiąg miejskich lubelskich), *Archeion*, t. 46: 1967, s. 93–109.

cych się publikacjach zaczęto dokładnie analizować wpływ pisarza nie tylko na kształt kancelarii, lecz także jego oddziaływanie na kulturę i mentalność miejską. Warto wymienić choćby pracę Jerzego Łosowskiego, w której autor zwraca uwagę na pochodzenie, wykształcenie i umysłowość pisarzy małych miast szlacheckich Lubelszczyzny⁷. Badacz ten, rozwijając swoje rozważania nad kulturowym kontekstem kancelarii małych miast w okresie staropolskim, określa nawet pisarzy jako odrębną grupę społeczną⁸. Wśród publikacji dotyczących pisarzy miejskich warta uwagi jest też ta autorstwa Bogdana Petriśaka, w której pisarzy ujęto jako testatorów i spadkobierców przede wszystkim w kontekście piśmienności pragmatycznej⁹. Na uwagę zasługuje również niedawno wydana praca Ronalda Czarneckiego dotycząca kroniki miasta Namysłowa¹⁰. Autor przedstawia w niej bogaty życiorys pisarza miejskiego Namysłowa – Frobena, który rozpoczął aktywne działania mające na celu uporządkowanie archiwum, a także wprowadził nowe obyczaje w pracy kancelarii. Jako pisarz uczestniczył w podróżach do króla Polski i Czech, pełnił więc funkcje reprezentacyjne z polecenia władz swojego miasta. Jednakże największym osiągnięciem prezentowanego w książce Czarneckiego pisarza było spisanie kroniki miasta Namysłowa, która oddaje całokształt umysłowości średniowiecznej i mentalności mieszczaństwa XV w.¹¹ W charakterystyce pisarza Frobena można odnaleźć wiele podobieństw do wybitnych pisarzy pracujących w kancelarii chełmińskiej. Warte uwagi są choćby związki pisarza namysłowskiego z miastami pruskimi, np. z Toruniem. Przede wszystkim jednak to kronikarska aktywność notariusza miejskiego nasuwa od razu skojarzenia z najwybitniejszym średniowiecznym pisarzem miejskim Chełmna, Konradem Bitschinem, również realizującym się w sferze dziejopisarstwa miejskiego. Także kancelaria Namysłowa składająca się z jednego pisarza, obsługującego zarówno radę, jak i ławę sądowniczą, była identyczna jak w Chełmnie, co skłania do dostrzeżenia wielu analogii.

Mimo coraz częściej pojawiających się opracowań życiorysów pisarzy miejskich w okresie staropolskim jak dotąd nie podjęto się głębszych badań zarówno nad kancelarią miasta Chełmna, jak i działającymi w niej pisarzami. Dotychczasowy dorobek w tym zakresie to jedynie krótkie biogramy bądź artykuły wzmiankujące o danej osobie. W jedynym przypadku można

---

⁷ Janusz ŁOSOWSKI, *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XVI do XVIII wieku*, Lublin 1997.

⁸ *Ibid.*, s. 220–230.

⁹ Bogdan PETRIŚAK, *Pisarze miejscy lwowscy jako testatorzy i spadkobiercy od XIV do połowy XVII wieku*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, R. 61: 2013, nr 2, s. 295–304.

¹⁰ Roland CZARNECKI, *Kronika Namysłowa autorstwa Johannesesa Frobena jako utwór dziejopisarstwa miejskiego*, Warszawa 2015.

¹¹ *Ibid.*, s. 54–64.

wymienić pisarza Konrada z Byczyny zwanego Bitschinem, któremu poświęcono nieco więcej uwagi, również w kontekście jego dzieł pedagogicznych¹². Mimo szczupłości materiału archiwalnego dotyczącego dziejów miasta Chełmna można wskazać na kilku pisarzy miejskich pojawiających się w źródłach w XIV w., co może stanowić cezurę początkową omawianego tematu. Końcówką stanowią natomiast lata urzędowania ostatniego znanego pisarza w XVI w., którego nazwisko pojawia się w księdze ławniczej przedmiejskiej z lat 1480–1567, a po którym następuje szeroka luka źródłowa uniemożliwiająca odnalezienie wzmianek o innych pisarzach miejskich z XVI w. Zachowanych 10 ksiąg miejskich chełmińskich (dwie przechowywane w archiwach polskich, osiem w Berlinie) umożliwia wydobycie dość licznych informacji i wzmianek o pisarzach kancelarii miejskiej Chełmna¹³. Najważniejszą i najobfitszą we wzmianki źródłowe jest księga sądowa miasta Chełmna z lat 1330–1430 przechowywana w archiwum berlińskim¹⁴ i wydana drukiem¹⁵. Pojedyncze ślady bądź wpisy wskazujące na konkretnych pisarzy występują m.in. w księgach ławniczych przedmiejskich¹⁶ oraz w księdze czynszowej fary chełmińskiej z lat 1431–1496¹⁷. Obraz pracy kancelaryjnej pisarzy miejskich ukazują także księgi rachunkowe, założone w czasie, gdy w kancelarii chełmińskiej zatrudnieni byli Jan Schönau i Konrad Bitschin¹⁸. Na szczególną uwagę

¹² Franz SCHULTZ, *Conrad Bitschin während seines Aufenthaltes in Culm (1430–38)*, *Alt-preussische Monatschrift*, Bd. 12: 1875, s. 513–530; Arthur METHNER, *Conrad Bitschin als Danziger Stadtschreiber*, *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsverein*, H. 69: 1929, s. 69–83; Zofia WARDESKA, *Konrad Bitschin z Łukowa zwany Konradem z Byczyny pedagog chełmiński*, *Kwartalnik Historyczny Nauki i Techniki*, t. 12: 1967, s. 253–267; Udo ARNOLD, *Bitschin Konrad*, [in:] *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, Berlin–New York 1978, s. 884–887; Edward POTKOWSKI, *Konrad Bitschin – edukacja kobiet i pożytki czytania*, [in:] *Prusy – Polska – Europa. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowoczesnych. Prace ofiarowane Profesorowi Zenonowi Hubertowi Nowakowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. Andrzej RADZIWIŃSKI, Janusz TANDECKI, Toruń 1999, s. 349–359.

¹³ Zenon Hubert NOWAK, *Przydatność badawcza ksiąg miejskich Chełmna z XIV i XV wieku*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia VIII. Archiwistyka i Nauki Pomocnicze Historii. Nauki Humanistyczno-społeczne*, z. 54, Toruń 1973, s. 73–84.

¹⁴ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin (Dahlem) (dalej cyt. GStA PK), XIV. Hauptabteilung (dalej cyt. HA), sygn. 322A, nr 7.

¹⁵ *Das Kulmer Gerichtsbuch 1330–1430. Liber memoriarum Colmensis civitatis*, bearb. v. Carl August LÜCKERATH, Friedrich BENNINGHOVEN, Köln–Weimar–Wien 1999.

¹⁶ Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta miasta Chełmna, sygn. 1 (*Księga ławnicza sądu przedmiejskiego Chełmna 1480–1559 (1567)*), wyd. Zenon Hubert NOWAK, Janusz TANDECKI, Toruń 1990); GStA PK, XIV. HA, sygn. 322A, nr 8 (*Schöffnenbuch der Kulmer Stadtfreiheit 1407–1457*, nach Vorarbeiten v. Johann Karl VON SCHROEDER, bearb. v. Bernhart JÄHNIG, Münster/Westf. 2014).

¹⁷ Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, sygn. C83 (*Księga czynszów fary chełmińskiej (1435–1496)*), wyd. Zenon Hubert NOWAK, Janusz TANDECKI, Toruń 1994).

¹⁸ GStA PK, XIV. HA, sygn. 322A, nr 3–6.

zasługuje również księga o charakterze kopiariusza dokumentów i przywilejów założona i prowadzona przez Konrada Bitschina¹⁹. Spośród dokumentów miejskich wystawianych przez radę większość zaginęła bądź uległa rozproszeniu, stąd pojedyncze informacje w nich zawarte czerpać można z niektórych kodeksów dyplomatycznych²⁰. W wyniku przemieszczania zasobu archiwum miejskiego w Chełmnie i działań wojennych, szczególnie 1945 r., zagubieniu bądź zniszczeniu uległa najważniejsza księga miejska odzwierciedlająca działalność administracyjną najwybitniejszego pisarza chełmińskiego K. Bitschina. Założony przez niego rękopis „Manuale Notarii Civitatis Culmen” przytaczany jest właściwie tylko we fragmentach przez historyków niemieckich, którzy badali go pod koniec XIX w. Mimo że utracono znaczną część zasobu dawnego archiwum miejskiego Chełmna, celowe wydaje się zebranie informacji o wszystkich pisarzach miejskich w jednym miejscu, w tym także o mniej znanych dotychczas kierownikach kancelarii chełmińskiej.

Jak wspominałem, kancelaria miejska jako urząd obsługujący funkcjonowanie rady i ławy miejskiej oraz przedmiejskiej została zorganizowana najpewniej w połowie XIII stulecia. Pierwszymi pisarzami były osoby wywodzące się ze stanu duchownego, najprawdopodobniej z miejscowego kościoła parafialnego. Z biegiem czasu zaczęto zatrudniać stałych pisarzy, od których wymagano umiejętności biegłego pisania i czytania nie tylko w języku niemieckim, lecz przede wszystkim w łacinie.

Do najważniejszych zadań pisarza należało protokołowanie posiedzeń rady miejskiej oraz obrad sądu ławniczego, początkowo tylko miejskiego, później także przedmiejskiego. W okresie średniowiecza miasto nie zatrudniało osobnego pisarza sądowego, stąd wpisyw do ksiąg często dokonywali zatrudniani dorywczo rajcy. Mimo to pisarz miejski musiał niejednokrotnie protokołować posiedzenia, czyli obrady ławy miejskiej i przedmiejskiej. Dokonywał więc wpisów uwierzytelniających kontrakty sprzedaży lub kupna nieruchomości w mieście i poza jego murami, odnotowywał dokonanie zastawów, przywłaszczeń, podziałów majątków oraz rejestrował testamenty. Do jego obowiązków należało również skrupulatne prowadzenie inwentarzy kościelnych i miejskich, a także rejestrów dóbr miejskich oraz kapitałów i majątków należących do obywateli Chełmna, a zlokalizowanych w innych miastach²¹. Pisarz redagował wszelkie dokumenty rady i własnościowe, które musiał też gromadzić w ratuszu w celu ich zabezpieczenia. Prowadził też księgę kier (*Kuhrbuch*) oraz księgę obywateli (*Bürgerbuch*) oraz obsługiwał kore-

¹⁹ Ibid., XX. HA, Ordensfolianten (dalej cyt. OF), sygn. 83.

²⁰ *Preussisches Urkundenbuch* (dalej cyt. PrUb), Bd. 2, Lfg. 1–3, hrsg. v. Max HEIN, Erich MASCHKE, Aalen 1962; Bd. 5, Lfg. 2, hrsg. v. Klaus CONRAD unter Mitarbeit v. Hans KOEPPEN, Marburg 1973.

²¹ F. SCHULTZ, *Conrad Bitschin*, s. 516–517.

spondencję miasta. Do jego zadań należało również sporządzanie rachunków, spisywanie testamentów i spadków obywateli. Niekiedy musiał też towarzyszyć w czasie wyjazdów rajcom lub burmistrzom miasta, szczególnie w okresie wzmózonych działań dyplomatycznych tuż przed wojną trzynastoletnią²². We wszystkich tych działaniach od pisarza wymagano odpowiedniej wiedzy i dokładności oraz staranności w codziennej pracy. Koniecznym warunkiem efektywnego prowadzenia kancelarii było obeznanie w prawie miejscowym, wilkierzach miejskich i przywilejach oraz w prawie magdebskim, co było niezbędne w innym obszarze działalności pisarza chełmińskiego, jakim była obsługa apelacji sądowych do Magdeburga i w notariacie. Zakres tych obowiązków uwidaczniał się w skrupulatnym rejestrowaniu wyroków sądowych, które następnie były gromadzone przez pisarza. Prace te jednak nie przynosiły mu znacznych dochodów, ponieważ pobierał zaledwie 1 wiardunek z 17 wypłacanych od każdej apelacji²³. Oprócz tego wynagrodzenia pisarz miejski w Chełmnie otrzymywał wiele innych, różnorodnych pod względem wysokości gratyfikacji. Według ustaleń Franza Schultza pensję wypłacano pisarzowi na Boże Narodzenie w wysokości 4 skojców, na zapusty 1 wiardunek (później 2 grzywny). Drobne pojedyncze wypłaty otrzymywał także na Zielone Świątki i na św. Mikołaja – tzw. Quatembergeld, na św. Marcina dostawał 7 łokci sukna chełmińskiego, a 1 szefel zboża w dniu św. Łucji. Na koniec roku, kiedy pisarz zamykał roczny okres pracy, otrzymywał wynagrodzenie zwane „Quatenberlon”²⁴.

Pierwszym znanym pisarzem miejskim Chełmna był Mikołaj Konin, który pojawia się w testacji przywileju Heynca von Preseczesco z 8 III 1328 r., w którym nadano urząd sołecki we wsi Przysiersk niejakiemu Milostowi²⁵. Źródło nie tylko potwierdza istnienie funkcji pisarza chełmińskiego w tym okresie, lecz także wskazuje, że urzędnik ten już wówczas wykraczał poza ramy swojej funkcji pisarza miejskiego, sporządzając najprawdopodobniej dokument dla prywatnego wystawcy, jakim był właściciel Przysierska. Nie wiemy dokładnie, gdzie sporządzono dokument, gdyż formularz przywileju nie wskazuje przy datacji na miejsce wystawienia, choć najprawdopodobniej było to Chełmno. Przytaczany przywilej właściwie wyczerpuje informacje o pisarzu Mikołaju zwanym Konin. Nie wiadomo, skąd mógł pochodzić i czy był osobą duchow-

---

²² Idem, *Die Stadt Kulm im Mittelalter* (Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins, H. 23), Danzig 1888, s. 40–41.

²³ Idem, *Conrad Bitschin*, s. 517. Autor przytacza fragment zapisu z manualu Konrada Bitschina – „Manuale notarii civitatis Culmen”: „Item czu wissen, wer do halet eyn gescholden orteil der uns dovor gebet 17 gutt firdung, davon geben dy herren 1 alden firdung dem Schreiber und 4 geringe firdung den dynem, das andere den herren”.

²⁴ Ibid., s. 515.

²⁵ „Nicolaus scriptor civitatis Culmensis dictus Konin“ (PrUb, Bd. 2, nr 604).

ną oraz czy był związany z Chełmnem. Brzmienie nazwiska może jednak sugerować, że pisarz mógł się urodzić w mieście Konin.

Wzmianka o kolejnym pisarzu miejskim w Chełmnie, który objął swój urząd najpewniej tuż po M. Koninie, pochodzi z oblatowanego w księdze sądowej dokumentu wydanego 6 XII 1333 r. a dotyczącego sprzedaży miastu czynszu w wysokości 10 grzywien przez Hermana zwanego Steynwec²⁶. W testacji dokumentu pojawia się „Iohannes scriptor”. Poza tą wzmianką nie mamy więcej informacji o tym pisarzu. W kolejnych wpisach do księgi w formie oblatowanych dokumentów, mimo że w testacji występują ci sami urzędnicy co w dokumencie z 1333 r., pisarz Jan już nie pojawia się. Z jego ręką można identyfikować zaledwie dwa najstarsze wpisy dokumentów do księgi sądowej miasta Chełmna z lat 1330 i 1333, w których występuje²⁷. Mimo że kolejne wpisy mają wręcz identyczną konstrukcję formularza, zostały napisane ręką pisarską nieznacznie się różniącą od duktu pisarza Jana²⁸.

Innego pisarza miejskiego wzmiankuje księga zmarłych darczyńców klasztoru cysterskiego w Pelplinie z lat 1258–1402: „Liber mortorum monasterii Pelplinensis ordinis cisterciensis”. Pod datą dzienną 25 września (niestety brakuje daty rocznej) wpisany został pisarz miasta Chełmna – Teodryk (Theodricus), który złożył darowiznę na rzecz klasztoru w wysokości 12 grzywien²⁹. Określenie lat urzędowania wzmiankowanego pisarza umożliwia nam jedynie w przybliżeniu wpisany w księdze kilka pozycji dalej inny obywatel miasta Chełmna. Pod datą 9 listopada odnotowano Tiedemana de Hereke³⁰, który pojawia się w księdze sądowej miasta Chełmna we wpisach z lat 1363–1370. Stąd możemy mniej więcej określić lata urzędowania pisarza Teodryka na ten przedział czasowy.

Kolejnym wzmiankowanym w źródłach pisarzem miejskim jest Konrad Kesselhut pełniący tę funkcję najprawdopodobniej w latach 1373–1383. Jest to także pierwszy znany nam z nazwiska pisarz chełmiński, którego przebieg kariery urzędniczej możemy wyraźnie zarysować. Konrad Kesselhut pojawia się w źródłach również jako rajca, burmistrz i sędzia ławy. Jako burmistrz zasiadał w radzie wielokrotnie, bo już w 1387 r., następnie w latach 1390–1393, 1395, 1397, 1414 i ostatni raz w 1416 r.³¹ Pełnił też funkcję sędziego ławy czyli

²⁶ Das Kulmer Gerichtsbuch 1330–1430, nr 3.

²⁷ Ibid., nr 2–3

²⁸ Ibid., nr 4–5.

²⁹ „Item Theodricus notarius civitatis Culmensis, qui contulit XII marcas” (*Liber mortuorum monasterii Pelplinensis ordinis cisterciensis*, wyd. Wojciech KĘTRZYŃSKI (Monumenta Poloniae Historica, t. 4), Lwów 1884, s. 108).

³⁰ „Thidemanus de Hereke cives in Culm, qui dedit XX marcas” (ibid., s. 115).

³¹ Carl August LÜCKERATH, *Zur Gerichtsverfassung der Stadt Kulm im Mittelalter*, [in:] *750 Jahre Kulm und Marienwerder*, hrsg. v. Bernhart JÄHNIG, Peter LETKEMANN (Beiträge zur Geschichte Westpreussens, Nr. 8), Münster/Westf. 1983, s. 37–38.

sołtysa w latach 1409, 1413 i 1415³². Ostatnim przejawem jego aktywności jest urzędowanie na stanowisku burmistrza w roku 1416. Zwracając uwagę na urzędy, które piastował, można stwierdzić, że należał do rodziny patrycjuszowskiej wchodzącej w skład grupy rządzącej Chełmnem. Także jego potomkowie zasiadali w radzie lub ławie³³.

Jako pisarz miejski po raz pierwszy wzmiankowany jest w 1374 r., w wpisie do księgi sądowej, w którym odnotowano, że pisarz miejski Konrad Kesselhut kupił czynsz za 15 grzywien w domu Piotra Blandou. Czynności prawnej zaś dokonano przed sędzią Hildebrandem Senkelantem³⁴. Wówczas pojawia się obok jego nazwiska określenie „notarius”. Nie wiemy, w którym roku K. Kesselhut zakończył swoją pracę na stanowisku pisarza, choć przypuszczalnie mogło to być w roku 1383. We wpisach i dokumentach z 1384 r. pojawia się jeszcze w testacji wśród rajców i ławników, ale bez wyraźnego wskazania, że nadal pełnił funkcję pisarza. Sytuacja ta zaszła w przypadku dokumentu rady miasta z 3 III 1384 r. dotyczącego sprzedaży uposażenia księdzu Mikołajowi de Wareszchow w postaci czynszu rocznego oraz w dokumencie – zatwierdzeniu darowizny na rzecz Jana prepozyta szpitala św. Jerzego za murami miasta z 31 VI 1384 r.³⁵

Niewątpliwie jest to pierwszy występujący w źródłach pisarz miejski z Chełmna będący nie duchownym, lecz obywatelem miasta, który rozpoczął swoją karierę od stanowiska pisarza, zasiadając później na urzędzie burmistrza miasta. Nie wiadomo, skąd wywodził się K. Kesselhut. Możliwe, że podobnie jak rodzina komtura chełmińskiego, także K. Kesselhut pochodził z Saksonii lub Turynгии. W źródłach brakuje szerszych informacji na temat jego wykształcenia, choć najprawdopodobniej był człowiekiem czytającym i władającym sprawnie pismem, skoro został pisarzem, nie będąc duchownym. Jest całkiem prawdopodobne, że naukę początkowo pobierał w szkole parafialnej przy farze chełmińskiej. Źródła wzmiankują także jego nieznaną z imienia żonę, gdy była już wdową (1404 r.)³⁶.

Analizując dukt pisma K. Kesselhuta, można odnieść wrażenie, że był on pisarzem pełniącym swoją funkcję sumiennie, odznaczając się dokładnością. Dowodem na to są zapisy i dokumenty, które zredagował starannie i czytelnie, niejednokrotnie z ozdobnymi elementami, takimi jak inicjały³⁷.

³² Das Kulmer Gerichtsbuch 1330–1430, nr 291, 378a, 380a.

³³ Roman CZAJA, *Grupy rządzące w miastach nadbaltyckich w średniowieczu* (Roczniki TNT, R. 93, z. 1), Toruń 2008, s. 47.

³⁴ „Conradus Kessilhut, notarius civitatis nostre” (*Das Kulmer Gerichtsbuch 1330–1430*, nr 117).

³⁵ Ibid., nr 206–207.

³⁶ Ibid., nr 421.

³⁷ Ibid., nr 7, 15–18, 28, 32, 45–48, 69, 73, 117, 123, 137, 180, 343–344, 363, 369, 430c (wpisy z lat 1373–1383); zob. analizę duktu: *ibid.*, s. 22.

Następnym po K. Kessilhucie znanym nam z imienia pisarzem miejskim był Albert, pełniący swoją funkcję najprawdopodobniej w latach 1384–1392. Informacja o nim pojawia się w wykazie rachunkowym dworu św. Jerzego w Chełmnie z 1384 r., w dopisie skreślonej na lewym marginesie³⁸. Poza tą wzmianką brakuje dalszych informacji o tym urzędniku. Natomiast na podstawie analizy ręki pisarskiej można wywnioskować, że kancelarią miejską kierował do roku 1392, kiedy sporządził ostatni wpis dotyczący regulacji podatkowych dla rybaków³⁹.

Równie śladowo wzmiankowany jest inny pisarz miejski, znany pod imieniem Piotr (Petrus), który według identyfikacji duktu w księdze sądowej miasta Chełmna piastował swój urząd najprawdopodobniej w latach 1399–1405. Najprawdopodobniej można z nim identyfikować osobę Piotra (Petira) Maienburga – pisarza wzmiankowanego przez Arthura Methnera⁴⁰. Jedyna wzmianka o nim pochodzi z roku 1405 i dotyczy kwitacji uiszczanego przez pisarza czynszu w wysokości 1/2 grzywny⁴¹.

Kolejnym pisarzem miejskim, tym razem bliżej znanym i częściej wzmiankowanym w źródłach, jest Jan (Johannes) Schönau, prawdopodobnie pochodzący z Grudziądza, gdzie mógł również pełnić urząd pisarza miejskiego⁴². Bardziej prawdopodobne jest jednak, że pełnił raczej funkcję notariusza publicznego diecezji sambijskiej⁴³. Na stanowisku pisarza miejskiego Chełmna rozpoczął pracę w roku 1407, czego dowodem jest nota w księdze sądowej informująca o mianowaniu przez rajców chełmińskich J. Schönaua pisarzem miejskim⁴⁴. Funkcję piastował do roku 1430, kiedy zastąpił go najwybitniejszy pisarz chełmiński okresu średniowiecza, Konrad Bitschin. Analizując dukt ręki J. Schönaua, warto zauważyć, że wpisy przez niego dokonane sięgają roku 1406, co może świadczyć o tym, że zanim został pisarzem, pracował w kance-

³⁸ „Albertus, scriptor” (ibid., nr 409).

³⁹ Ibid., nr 425.

⁴⁰ Arthur METHNER, *Die Namen der Kulmer Burger im ersten Drittel des 15. Jahrhunderts*, *Altpreussische Geschlechterkunde*, Jg. 7: 1933, s. 44.

⁴¹ „Nota, quod Petrus, notarius civitatis, exemit illam 1/2 mr. anno CCCCIV” (*Das Kulmer Gerichtsbuch 1330–1430*, nr 201). W zapisach proskrybowanych z roku 1401 znaleźć można wzmiankę o pisarzu Janie (Hannus), wnoszącym skargę przed sąd zapewne w imieniu zabitej ofiary („Michil Gnype et Nicclos Gabilnow pro homicidio, actor Hannus schriber, interfectus Peter Lorenz” (ibid., nr 303a). Nie ma jednak dowodów na to, że był on pisarzem miejskim Chełmna.

⁴² Dieter HECKMANN, *Der öffentliche Notar im Geflecht der preussischen Schreiber des frühen 15. Jahrhunderts*, *Ordines militares. Yearbook for the Study of the Military Orders*, vol. 19: 2014, s. 164.

⁴³ PrUb, Bd. 5, Lfg. 2, s. 528 (przypis).

⁴⁴ „In anno Domini millesimo CCC septimo ipso die Palmarum Iohannes Schonaw dominorum consulum susceptum est in notarium” (*Das Kulmer Gerichtsbuch 1330–1430*, nr 1).

larii jako podpisek⁴⁵. Okres ten zbiegł się z jego pracą od roku 1405 na stanowisku notariusza publicznego najprawdopodobniej w Chełmnie⁴⁶.

Nie znamy dokładnie miejsca pochodzenia J. Schönaua ani jego rodziny. Niewątpliwie był on pierwszym pisarzem, który nadał kancelarii chełmińskiej nowy rytm pracy i nowe wzorce. Przede wszystkim dostrzec można jego wkład w ujednoczenie akt i porządkowanie archiwum miejskiego. Najprawdopodobniej założył kilka ksiąg miejskich, scalając sporządzane przez jego poprzedników luźne karty, noty i zapiski. Możliwe, że księga sądowa z lat 1330–1430 została złożona przez J. Schönaua przez połączenie starszych not na osobnych kartach. Przemawia za tym doklejona na pergaminowej karcie wspomniana nota z 1407 r. o mianowaniu go pisarzem miejskim. Prawdopodobnie z jego inicjatywy założono inną księgę miejską – zawierającą wykazy czynszów z lat około 1403–1415, a także rozporządzenie wielkiego mistrza dla kowali i złotników chełmińskich z lat 1394–1397 z dwoma niedatowanymi wilkierzami dla miasta i przedmieść⁴⁷. Wolumin w zamyśle jego twórcy miał zapewne stanowić ogólną księgę miejską (*Stadtbuch*), stąd na jej początku ujęto dokładny opis topograficzny czterech kwartałów miasta ze wskazaniem na ich granice. Za takim charakterem księgi przemawia również to, że wpisano do niej wilkierze i rozporządzenia wielkiego mistrza krzyżackiego. Układ, przejrzystość treści i dokładne opisy terminów płatności czynszu wskazują na to, że jest to księga ogólna miejska. Brak uaktualnień, dopisek i skreśleń świadczy o krótkim okresie używania rękopisu w kancelarii miejskiej.

Przypuszczalnie J. Schönau mógł być też założycielem księgi ławniczej zawierającej protokoły ławy przedmiejskiej z lat 1407–1457, czyli rozpoczynającej się od momentu objęcia przez niego urzędu pisarza. Jednak dukt jego pisma można identyfikować właściwie tylko z kilkoma wpisami z lat 1421–1423, co oznacza, że pochłaniały go raczej inne zajęcia w kancelarii radzieckiej, a protokołowanie obrad ławy przedmiejskiej pozostawił zatrudnianym doraźnie ławnikom⁴⁸. Nie sposób odgadnąć, czy pisarz ten pełnił swoją funkcję do śmierci, czy też mógł wyjechać z Chełmna po 1430 r.

Następcą J. Schönaua na stanowisku pisarza miejskiego był najwybitniejszy kierownik średniowiecznej kancelarii miasta Chełmna – Konrad Bitschin, który objął ten urząd w roku 1430⁴⁹. Postać ta zasługuje na szczególną uwagę nie tylko z racji wybijającej się na tle innych pisarzy umysłowości, lecz przede

⁴⁵ Ibid., s. 27, nr 4a.

⁴⁶ Schöffebuch der Kulmer Stadtfreiheit, s. 20.

⁴⁷ GStA PK, XIV. HA, sygn. 322A, nr 3; J. TANDECKI, *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich*, s. 93.

⁴⁸ Schöffebuch der Kulmer Stadtfreiheit 1407–1457, nr 153–169, 187–193.

⁴⁹ F. SCHULTZ, *Die Stadt Kulm im Mittelalter*, s. 41. Autor błędnie przyjął, że Johannes Schönau był następcą Konrada Bitschina.

wszystkim z powodu szerokiego wachlarza prac, jakie przeprowadził w kancelarii i archiwum miasta Chełmna w czasie swojego urzędowania w celu uporządkowania najważniejszych dla miasta praw, wilkierzy, aktów, ksiąg i dokumentów. Spośród wszystkich pisarzy chełmińskich z okresu średniowiecza K. Bitschin jest także najlepiej udokumentowaną osobą na tym stanowisku.

Urodził się najprawdopodobniej w roku 1395 na Łużycach, choć niektórzy badacze polscy i niemieccy uważali, że wywodził się ze śląskiej Byczyny. Za Łużycami jako miejscem pochodzenia przemawiają wzmianki o studiach i uzyskaniu stopnia bakałarza na uniwersytecie w Lipsku w 1416 r.⁵⁰ Także niektórzy członkowie jego rodziny musieli się związać z Lipskiem, gdyż w źródłach można odnaleźć wzmiankę o Ambrozym Bitschinie, który był burmistrzem i pisarzem miejskim w tym właśnie mieście⁵¹.

Około roku 1420 Konrad przebywał w Gdańsku, gdzie początkowo pełnił funkcję pomocnika pisarza miejskiego Mikołaja Wrechta, a po jego śmierci w roku 1423 został mianowany na pisarza miejskiego⁵². Jako kierownik kancelarii gdańskiej odznaczył się wszechstronnością umysłu i zdolnościami organizatorskimi, co uwidoczniło się w postaci założenia nowych serii ksiąg miejskich. Na początku swojej pracy na tym stanowisku założył serię missiwów i księgę kiery, co znacznie usprawniło pracę kancelarii miejskiej Gdańska. Najpewniej był także autorem brudnopisowej księgi zatytułowanej „Manuale Notarii ciuitatis Danczk”, analogicznej do „Manuale Notarii Civitatis Culmen” będącej zbiorem dokumentów, przywilejów i praw miasta oraz odręcznych not pisarza. Konrada Bitschina można też identyfikować z autorem kodeksów holenderskiego i flandryjskiego prawa morskiego, które niewątpliwie stanowiły przydatną pomoc w kancelarii wielkiego miasta hanzeatyckiego, jakim był Gdańsk⁵³.

W roku 1430 K. Bitschin otrzymał posadę pisarza miejskiego w Chełmnie, w którym miał pozostać aż do roku 1457, nawet gdy już złożył urząd pisarza, co nastąpiło w roku 1438 lub 1439, po czym rozwijał karierę duchownego⁵⁴. Okres ten okazał się dla niego też najbardziej twórczy i rozwijający – nie tylko z racji reformy i przebudowy struktury archiwum miejskiego i wniesienia nowych wzorców dokładności i staranności do pracy kancelarii miejskiej, lecz przede wszystkim z powodu licznych działań na polu organizatorskim, wśród których na największą uwagę zasługują próby założenia uniwersytetu w Chełmnie razem z wybitnym burmistrzem Janem Sterczem. W okresie, w którym K. Bitschin pełnił urząd pisarza chełmińskiego, najprawdopodobniej powsta-

⁵⁰ Z. WARDĘSKA, op.cit., s. 254.

⁵¹ A. METHNER, *Conrad Bitschin*, s. 81.

⁵² Ibid., s. 73–74.

⁵³ Ibid., s. 74–76.

⁵⁴ Z.H. NOWAK, *Starania o założenie uniwersytetu w Chełmnie*, s. 28–29.

ły najważniejsze jego dzieła z zakresu prawa, filozofii i pedagogiki, więc monumentalne dzieło *De vita coniugali*, czyli „O życiu małżeńskim”, znane nam jedynie we fragmentach⁵⁵. Jednak omawiając funkcjonowanie pisarza jako kierownika kancelarii, należy się skupić na jego dokonaniach w sferze aktywności i kancelaryjnej.

Głównym źródłem do poznania okresu pracy K. Bitschina w kancelarii chełmińskiej był rękopis założony przez niego po przybyciu do Chełmna, pod tytułem „Manuale notarii civitatis Culmen super diversis causis et negotiis memorabilibus”, będący podręczną księgą brudnopisową pisarza miejskiego. Spełniał on funkcję analogiczną do tej, jaką pełnił manual gdański, również autorstwa pisarza Konrada. Manual chełmiński, niestety niezachowany do naszych czasów, znamy jedynie z prac F. Schultza, w których przytaczane są wyłącznie dość skromne jego fragmenty. Rękopis uzupełniany przez cały okres piastowania urzędu pisarza miejskiego, również przez następców Konrada, zawierał spisy urzędników miejskich od 1430 r. do XVI stulecia, listy nowo przyjętych obywateli, a także oblatowane niektóre dokumenty, rozporządzenia rady czy wreszcie odręczne zapiski, które ułatwiały pisarzowi odnalezienie się w skomplikowanych relacjach między poszczególnymi organami samorządu miejskiego⁵⁶. W księdze tej K. Bitschin odnotowywał również pewne informacje o stanie kancelarii i archiwum miejskiego oraz o zakresie swojej pracy. Wpis na karcie tytułowej manualu wskazywał na moment zatrudnienia go w kancelarii miasta Chełmna w roku 1430⁵⁷.

Obejmując stanowisko pisarza miejskiego w Chełmnie, K. Bitschin zastał archiwum miejskie w dość dużym nieładzie, liczące zaledwie 16 ksiąg miejskich, których listę również odnotował w manuale. Jak podaje F. Schultz, przytaczając fragment źródła, były to przede wszystkim księgi dotyczące prawa, więc powszechnie wykorzystywane „Zwierciadło saskie” (niem. *Sachsenspiegel*) z komentarzami, zapytania do sądu w Magdeburgu, księgi prawa magdeburckiego w liczbie dwóch woluminów i łacińskie tłumaczenie „Zwierciadła

---

⁵⁵ Zarówno koncept utworu *Labyrinthus vitae coniugalis*, jak i samo dzieło *De vita coniugali* (ksiąg osiem, 1432 r.) wydane zostały przez historyków niemieckich (Richarda Gallego i Maxa Toppena) jedynie we fragmentach.

⁵⁶ F. SCHULTZ, *Conrad Bitschin*, s. 514–515.

⁵⁷ Autor przytacza nieczytelny napis na stronie tytułowej manualu Konrada Bitschina: „Quoniam ut dicit C. do 1...omnia in memoria hasrent, et in nullo errare potes est divinitas quam humanitas, humanitas enim labilis est memoriae propter voluptates, petulantiam otiositatem... desidiam. Quia scribitur... derenitur... Nisi tu pridem... Voluptas et otium sunt retia ad... capiendos memoriaeque, quia labilis est indiget adiutorio dirigente, libris videlicet et... quae vasa memoriore nuncupantur. Id circo ego Conrado Bitschin anno Domini [1430] quo ad notariatus officium proh dolor immerito...perveneram putavi... memoriarum diversarum” (ibid., s. 515).

saskiego⁵⁸. Z ksiąg miejskich, jakie przejął po swoim poprzedniku J. Schönau, K. Bitschin wymienia „ein Stadtbuch mit einem coemptorio”, którą można identyfikować z księgą czynszową z lat około 1403–1415 zawierającą także wilkierze i rozporządzenia wielkiego mistrza⁵⁹. W spisie ksiąg pojawia się również wolumin określony jako „ein Buch fur die Aechter”, którym mogła być księga sądowa miasta Chełmna z lat 1330–1430. Możliwe jednak, że była to tylko jej część w postaci oddzielnej księgi proskrybowanych. Oprócz tych rękopisów wymieniono także inne, jak choćby kilka ksiąg rachunkowych: „ein Rechenbuch”, „zwei alte Rechenbucher”, które zawierały wykazy czynszowe, wykorzystane później przez K. Bitschina do sporządzenia nowych, zaktualizowanych ksiąg podatkowych. Nie sposób zidentyfikować natomiast rękopisu wymienionego w liście pod tytułem „ein Buch, in welches der Stadtzins eintragen wurde”. Możliwe, że właśnie w tym woluminie zawarte były najstarsze wykazy czynszowe z około 1320 r. Interesującym zapisem jest też informacja o czterech tabliczkach wypełnionych woskiem, co potwierdza funkcjonowanie w chełmińskim systemie kancelaryjnym poliptyków woskowych służących do zapisywania bieżących informacji, np. czynszów⁶⁰.

W archiwum miejskim znajdowały się na pewno nagromadzone od XIII w. dokumenty, przywileje i listy, których pisarz miejski nie ujął w spisie. Nie wymienił także ksiąg ławniczych, m.in. protokołów ławy przedmiejskiej, które zachowały się do naszych czasów⁶¹.

Pierwszym zadaniem, jakie postawił przed sobą nowy pisarz miejski, było zebranie i uporządkowanie wszelkich przywilejów, wilkierzy oraz ważnych dla ustroju i funkcjonowania samorządu miejskiego Chełmna dokumentów. Efektem tych prac było założenie w 1431 r. księgi zatytułowanej jako „Colmische Privilegia und Gewichtten, Huebenmas, Muntz und Pflug getreidicht allerlei Arten von Drillkunn [?] und Handwercks-Zunftten. Item Magdeburgische gehalte Antworten auf anderscheidtliche Fragen. Ab Anno 1431 zuesamgetragen und verfasst”⁶². Rękopis ten stanowi doskonały przykład kopiariusza dokumentów i przywilejów miejskich, który służył jako pomoc w administrowaniu miastem. Księga powstała najprawdopodobniej na podstawie luźnych akt, odręcznych notatek i być może starszych ksiąg wymienionych przez pisarza w chwili rozpoczęcia pracy w kancelarii chełmińskiej. Konrad Bitschin, czerpiąc z doświadczeń z okresu swojej pracy w kancelarii gdańskiej, nadał kształt rękopisowi w momencie jego założenia, zaznaczając m.in. marginesy

⁵⁸ Ibid., s. 517.

⁵⁹ J. TANDECKI, *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich*, s. 94.

⁶⁰ F. SCHULTZ, *Conrad Bitschin*, s. 517.

⁶¹ Schöffenbuch der Kulmer Stadtfreiheit 1407–1457.

⁶² GStA PK, XX. HA, OF, sygn. 83; J. TANDECKI, *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich*, s. 90.

i nagłówki na kolejnych kartach, których jednak nie trzymali się konsekwentnie jego następcy. Janusz Tandecki wskazuje, że podczas sporządzenia księgi pisarz mógł wykorzystać starsze rękopisy, jak choćby wspomniany „Ein Stadtbuch mit einem coemptorio”, założony przez J. Schönaua. Autor kopiariusza zebrał także wszelkie wilkierze oraz przywileje i statuty cechowe przechowywane w miejskim archiwum. Na początku rękopisu zawarł w punktach postanowienia odnowionego przywileju chełmińskiego z 1251 r. zarówno w języku łacińskim, jak i niemieckim. W księdze ujął też dokumenty wystawiane przez książąt pomorskich, wielkich mistrzów i biskupów chełmińskich. Na pieczołowitość wykonanego dzieła wskazuje choćby dokładny wykaz przywilejów na początku kopiariusza. Niestety następcy Konrada nie kontynuowali zapisu księgi już tak starannie, jak jej twórca⁶³.

Konrad Bitschin ujednolicił również szereg ksiąg rachunkowych miasta Chełmna, wykorzystując starsze rękopisy. Efektem tych prac są zachowane trzy księgi czynszowe założone bądź odnowione przez niego. Pierwszą z nich, zaopatrzoną w tytuł „Registrum censuum civitatis Culmensis”, tworzą trzy osobne rejestry czynszowe z lat około 1430–1455, na które składają się wykazy czynszowe z miasta i przedmieść według poszczególnych kwartałów⁶⁴. Warte uwagi jest to, że w rękopisie zastosowano system literowy do oznaczania terminów płatności czynszów⁶⁵. Trudno stwierdzić, czy wprowadził go po raz pierwszy w kancelarii chełmińskiej właśnie K. Bitschin, czy był stosowany wcześniej. Jak wskazuje J. Tandecki, ostatnią część księgi stanowi rejestr czynszowy również z systemem literowym, który można datować na koniec lat dwudziestych XV stulecia⁶⁶. System literowy zastosowano także w księdze szosu datowanej na lata 1430–1450 zawierającej kilka wykazów podatkowych⁶⁷. Wskazując na początkową odrębność trzech rejestrów podatkowych, które następnie zostały połączone, można utożsamiać je z trzema księgami, które zastał K. Bitschin, rozpoczynając pracę pisarza w kancelarii chełmińskiej, więc z „Ein Rechenbuch” i „Zwei alter Rechenbucher”. Księgi te mógł połączyć w całość K. Bitschin lub jego następcą Jakub Schoensee⁶⁸. Inną księgą o charakterze czynszowym założoną przez pisarza Konrada była księga czynszów fary chełmińskiej, której wpisy rozpoczynają się w roku 1435⁶⁹. Można

⁶³ J. TANDECKI, *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich*, s. 90–93.

⁶⁴ GStA PK, XIV. HA, sygn. 322A, nr 4; J. TANDECKI, *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich*, s. 94–95.

⁶⁵ Tomasz JASIŃSKI, Janusz TANDECKI, *Literowy i równoległy system kancelaryjny w starożytności politykach woskowych*, *Studia Źródłoznawcze*, t. 28: 1983, s. 105–161.

⁶⁶ *Ibid.*, s. 95.

⁶⁷ GStA PK, XIV. HA, sygn. 322A, nr 6.

⁶⁸ J. TANDECKI, *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich*, s. 99.

⁶⁹ Księga czynszów fary chełmińskiej, s. VIII–IX.

ją utożsamiać z szóstą pozycją w spisie ksiąg z manualu K. Bitschina: „Item eyn Rechenbuch von der stat ampten als kirchenczigel und kalk ampt”, będącą – jak widać – księgą kilku urzędów miejskich, kościelnego, cegielnianego i wapiennego, która w późniejszym czasie uległa podziałowi⁷⁰.

Oprócz tych prac kancelaryjnych, jakie wykonał Konrad, należy wskazać także na inne, jak choćby uregulowanie prowadzenia korespondencji Chełmna z innymi miastami i ośrodkami kancelaryjnymi. W spisie ksiąg założonych przez K. Bitschin jest wymieniony rękopis określony jako: „Item eyn buch von mancherhande fredebrieft beyde ewig und czufrist czwisschen der Cronen czu Polen und den landen czu Prassen”, w którym wpisywano różne listy wpływające do kancelarii, będące efektem ożywionej korespondencji między stanami pruskimi a Królestwem Polskim w XV w. W spisie nie ujęto jednak żadnej księgi, która wskazywałaby na to, że interesujący nas pisarz założył, podobnie jak w Gdańsku, serię missiwów, do których wpisywano kopie pism wychodzących i koncepty⁷¹.

Konrada Bitschina, poza działalnością *stricto* kancelaryjną, pochłaniała także praca twórcza czy literacka. Reformując kancelarię i sporządzając choćby księgę przywilejów, mógł wykorzystywać swoje umiejętności oraz zdobyte i zebrane informacje do kontynuowania prac kronikarskich czy innych dzieł⁷².

Inicjatywy dziejopisarskie wychodziły zazwyczaj z kręgów władz miejskich, które zlecały zredagowanie kroniki, opłacając pracę pisarza. Jednak w tym przypadku mamy do czynienia z samodzielną działalnością dziejopisarską pisarza miejskiego. W czasie swojej pracy na stanowisku pisarza w Chełmnie K. Bitschin kontynuował dzieło krzyżackiego księdza i kronikarza Piotra z Dusburga opisujące dzieje państwa zakonnego. Rękopis ten pełnił także w pewnym sensie funkcję kroniki miejskiej, stąd był przechowywany w kancelarii chełmińskiej⁷³. Możliwe, że decyzja o założeniu księgi przywilejów miasta była podyktowana tym, że pisarz potrzebował informacji i dokumentów zebranych w jednym miejscu, tak aby mógł je wykorzystać do tworzenia kroniki.

Do najwybitniejszych osiągnięć pisarza Konrada należy wielotomowe dzieło o charakterze encyklopedycznym dotyczące życia małżeńskiego *De vita coniugali* z interesującą rozprawą pedagogiczną, które powstało w najbardziej twórczym okresie pisarza, czyli w czasie pobytu w Chełmnie w latach 1430–1457. Najwięcej uwagi zwraca czwarta księga dzieła *De prole et regimine filiorum*, napisana najprawdopodobniej w latach 1432–1433, zawierająca

⁷⁰ F. SCHULTZ, *Conrad Bitschin*, s. 519.

⁷¹ Ibid.; J. TANDECKI, *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich*, s. 102.

⁷² F. SCHULTZ, *Conrad Bitschin*, s. 521–522, E. POTKOWSKI, op.cit., s. 352–359.

⁷³ Janusz TANDECKI, *Dziejopisarstwo miejskie w Toruniu i w Prusach w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*, *Rocznik Toruński*, t. 38: 2011, s. 12–13.

wiele wskazówek dotyczących wychowania i edukacji zarówno chłopców, jak i dziewcząt. Prace pedagogiczne K. Bitschina powstały zapewne pod niemałym wpływem pism Arystotelesa, więc *Etyki*, *Ekonomiki* i *Polityki*, czy Egidiusza Rzymianina, ale również wybitnych umysłów wieków średnich, np. Piotra z Blois⁷⁴. Konrad wpisując się w późnośredniowieczny trend indywidualnego kształtowania świadomości społeczeństwa mieszczańskiego, wskazuje w swoich rozprawach pedagogicznych na konieczność kształcenia i nauki, ale także wychowania młodzieży. Pisarz chełmiński w czwartej księdze swojego dzieła: *De prole et regimine filiorum* ujmuje ducha Arystotelesa w kontekście wychowania przez rozwój ciała, intelektu i ducha. Wprowadza też rewolucyjne zagadnienie wychowania i edukacji dziewcząt, wskazując na konieczność nauki pisania i czytania już od najmłodszych lat, co w epoce wieków średnich było ideą nowatorską⁷⁵.

Prace i zainteresowania pedagogiczne K. Bitschina znalazły wymiar praktyczny w jego staraniach o założenie *studium generale* w Chełmnie, najpierw we współpracy z burmistrzem Janem Sterzem, później w ramach delegacji do cesarza Zygmunta Luksemburskiego. Najprawdopodobniej działał on aktywniej w zakresie szkolnictwa po złożeniu urzędu pisarza miejskiego i rozpoczęciu kariery duchownego, o czym świadczy fundacja stypendium dla czterech uczniów szkoły miejskiej, w której występuje jako wikariusz⁷⁶. Słabe ekonomicznie Chełmno, zmagające się z licznymi zatargami i konfliktami z władzami zakonnymi ostatecznie nie uzyskało dla siebie realnej możliwości założenia uniwersytetu, mimo kilku formalnych aktów i decyzji choćby Zygmunta Luksemburskiego. Możliwe, że bierność Zakonu w stosunku do starań miasta spotęgowała rozgoryczenie i niechęć mieszczaństwa chełmińskiego, w tym też Konrada, do zwierzchników krzyżackich. Stąd uzasadniona wydaje się krytyka pisarza w pismach antyhusyckich *Epistola ecclesie deplanctoria...* wobec Zakonu, mimo że bez konkretnego wskazania, to wyraźnie ukazuje jego niechęć w stosunku do Krzyżaków⁷⁷. W tym miejscu pojawia się problem stosunku K. Bitschina do konfliktu polsko-krzyżackiego i emancypacji miast pruskich w pierwszej połowie XV w. Być może utworzenie osobnej księgi, zawierającej odpisy korespondencji między Królestwem Polskim a Prusami, było efektem działań dyplomatycznych pisarza i jego uczestnictwa w rokowaniach pokojowych w Brześciu Kujawskim w 1435 r. Niewątpliwie jako urzędnik tak ważnego miasta musiał się opowiedzieć po którejś ze stron konfliktu, a sytuacja w Chełmnie, jak i w całych Prusach, pozwala domniemywać, że nie była to „strona krzyżacka”.

⁷⁴ Z. WARDĘSKA, op.cit., s. 256–257.

⁷⁵ Ibid., s. 259–263.

⁷⁶ Z.H. NOWAK, op.cit., s. 28–29.

⁷⁷ Z. WARDĘSKA, op.cit., s. 258.

Nie znamy dokładnej daty rezygnacji K. Bitschina z urzędu pisarza. Najczęściej podawany rok zakończenia aktywnej pracy na tym stanowisku to 1438. Jednakże idąc za Arthurem Methnerem, można również przyjąć, że mogło to nastąpić parę lat później, bo nawet po 1439 r.⁷⁸ Niewątpliwie w 1445 r. K. Bitschin występuje w przekazach źródłowych jako wikariusz kościoła św. Ducha w Kwidzynie i proboszcz w Nieborowie. Był także subkolektorem kurii papieskiej na ziemię chełmińską i Pomorze Gdańskie⁷⁹. Mimo że postanowił rozwijać karierę duchownego, nadal zamieszkiwał Chełmno, o czym świadczy wpis do księgi czynszowej fary chełmińskiej, z którego wynika, że jego dom znajdował się w pobliżu cmentarza kościoła św. Marcina⁸⁰. Pisarz opuścił miasto ostatecznie w roku 1457, więc w momencie, kiedy zostało zajęte przez dowódcę zaciężnych krzyżackich, Bernarda Szumborskiego, który rujnował je gospodarczo przez następne kilka lat. Zarówno w okresie średniowiecza, jak i w czasach nowożytnych kancelaria chełmińska nie miała już równie światłego i wszechstronnie wykształconego pisarza miejskiego. Próżno szukać w latach następnych osoby na tym stanowisku o podobnym usposobieniu i tak bogatej średniowiecznej mentalności, która zaowocowała wieloma inicjatywami zarówno pisarskimi, jak i organizatorskimi.

Następcy K. Bitschina nie wyróżniali się takimi osiągnięciami i wszechstronnością w działaniach zarówno na polu kancelaryjnym, jak i poza nim. Kolejnym po Konradzie pisarzem miejskim Chełmna był Jakub Schoensee, wzmiankowany jedynie w księdze przywilejów miejskich przechowywanej w Berlinie-Dahlem. Mógł on objąć interesujący nas urząd około 1445 r., a pracę zakończył jako notariusz miejski w roku 1452⁸¹. Mimo braku szerszych informacji na temat tego pisarza można przypuszczać, że kontynuował prace nad założonymi przez K. Bitschina księgami, uzupełniając i aktualizując rejestry czynszowe oraz księgę przywilejów. Jak się okazuje, nie był on jednak w tych pracach tak staranny, jak jego poprzednik, co uwidacznia chociażby sposób dołączenia nowych wykazów czynszowych do księgi założonej przez Konrada, „Registrum censuum civitatis Culmensis”, czy brak konsekwencji w kontynuowaniu wpisów do kopiań przywilejów i wilkierzy⁸².

Skąpa liczba przekazów źródłowych nie pozwala na dokładniejsze zbadanie pochodzenia, wykształcenia tego pisarza i jego zakresu prac w kancelarii chełmińskiej. Nie sposób także określić bezpośredniego jego kontynuatora.

⁷⁸ A. METHNER, *Conrad Bitschin*, s. 79.

⁷⁹ Z.H. NOWAK, *op.cit.*, s. 28–29.

⁸⁰ „Her Conradt Bitcze. Tenetur 4 sc. von dem garte bey seyner wonunge und an Sente Mertenkyrchhof gelegen” (*Księga czynszów fary chełmińskiej*, nr 315).

⁸¹ GStA PK, XX. HA, OF, sygn. 83, s. 109, 132; *Księga czynszów fary chełmińskiej*, s. VIII.

⁸² J. TANDECKI, *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich*, s. 91, 96.

Następnym pisarzem miejskim, znanym z nazwiska i wzmiankowanym w źródłach, jest Andrzej Zommer. Pojawia się on we wpisie do księgi ławniczej przedmiejskiej z roku 1484. Wówczas odkupuje od niejakiej Urszuli Tilchenynne ogród na przedmieściu⁸³. Pisarz występuje również w innym wpisie uwierzytelniającym z roku 1487, w którym sprzedaje ogród, wcześniej kupiony od niejakiej Reszkynne, córce Jehansa zwanej Plone⁸⁴. Andrzej Zommer uczestniczy bezpośrednio też w innej transakcji sprzedaży nieruchomości w roku 1489, kiedy Margrith Muldenerynne odkupuje od niego połowę ogrodu z gruszami⁸⁵. Pisarz złożył urząd najprawdopodobniej w 1494 r., co można wywnioskować na podstawie wpisu z księgi czynszów fary chełmińskiej, mówiącego o nowym rejestrze założonym przez wityryka Hansa Rewentcza i pisarza Andrzeja Zommer⁸⁶. Możliwe, że pisarz wyciął 12 pierwszych stron rękopisu zawierających wpisy z urzędów cegielnianego i wapienniczego, które łącznie tworzyły wolumin założony jeszcze przez K. Bitschina⁸⁷. Z powodu braku odpowiednich przekazów źródłowych nie sposób określić zakresu aktywności pisarza Andrzeja, choć zdaje się, że za jego urzędowania mogły powstać nowe księgi miejskie. Wspomina o tym F. Schultz, przytaczając spis ksiąg z dawnego archiwum miejskiego, który odnotowano około 1488 r. Jak się okazuje, założony przez pisarza K. Bitschina „Manuale notarii civitatis Culmen” został przepisany na nowo, najprawdopodobniej przez A. Zommer⁸⁸, na co wskazuje pozycja: „Ein neu Manuale diesem gleich”⁸⁸. Nowy spis sporządzony w latach osiemdziesiątych XV w. dowodzi także, że pisarz mógł przeprowadzać skonstrum i porządkowanie archiwum miejskiego.

Po okresie pełnienia przez A. Zommer funkcji pisarza miejskiego w Chełmnie pozostaje spora luka czasowa z racji braku jakichkolwiek źródeł uniemożliwiająca identyfikowanie kolejnych pisarzy. Następnym pisarzem miejskim znanym z przekazów źródłowych, a zarazem ostatnim nas interesującym jest dopiero Jerzy (Georgius) Hawcke pracujący na tym stanowisku prawdopodobnie w latach 1539–1548. Pisarz ten jest drugim znanym nam

⁸³ Księga ławnicza sądu przedmiejskiego Chełmna, nr 48.

⁸⁴ Ibid., nr 76.

⁸⁵ Ibid., nr 100.

⁸⁶ „Dis ist eyn new kirchen zinsbuch geczewget bey her Bartsch Twingesteyn, kirchvater, Hans Rewentcz, kirchenveter und is hot geschreben Andreas Zommerer uf dy zeit statschreiber der erszame rath” (*Księga czynszów fary chełmińskiej*, nr 496).

⁸⁷ Por. przypis 54.

⁸⁸ Autor przytacza spis ksiąg uwzględniony w manuale z lat osiemdziesiątych XV w.: „1. Zum erste dies Manuale, 2. Ein neu Manuale diesem gleich, 3. Ein rothes Buch, der Stadt Zinser und Kirchengzinsener und etliche magdeburgische Fragen enthaltend, 4. Der Sachsenspiegel auf Pergament, 5. Ein altes grosses Buch der Stadt Privilegien, andere Dinge mehr Hantfesten, u. s. w. enthaltend, 6. Ein Buchelein der Stadt Willkor in rotem Leder” (F. SCHULTZ, *Die Stadt Kulm im Mittelalter*, s. 5–6).

urzędnikiem po K. Kesselhucie, który przebył inną ścieżkę kariery niż pozostali pisarze chełmińscy. Najprawdopodobniej na początku Jerzy Hawcke był rajcą miejskim, a z czasem zasiadł w ławie przedmiejskiej jako sędzia. Zazwyczaj ława przedmiejska otwierała drogę awansu młodym rajcom do kolejnych stanowisk w ławie miejskiej, a nawet do funkcji burmistrza. Jerzy Hawcke był sędzią przedmiejskim przynajmniej od roku 1533, natomiast pracę na tym stanowisku zakończył najprawdopodobniej w roku 1540, choć następuje tu pewna zawilość. W zapisie w księdze ławniczej sądu przedmiejskiego z 4 IV 1539 r. Jerzy Hawcke występuje jako pisarz miejski biorący udział w czynności prawnej potwierdzającej transakcję kupna nieruchomości tzw. litkupie („leynkowffe”) polegającej na spożyciu alkoholu z uczestnikami sprawy. W „litkaufie” brał udział także kamlarz miejski Wawrzyniec Gassener⁸⁹. W innym wpisie z kolei, z roku 1540, Jerzy Hawcke, występujący jednakże jeszcze jako sędzia, zwraca uwagę na nieprawidłowości, jakie zaszły przy sprzedaży pola leżącego na wzgórzu szubienicznym (Galgkberge), z którego niegdyś Marcus von Berge zatrzymał czynsz Jerzego Unruga⁹⁰. Z przekazów tych można wywnioskować, że pełnił on równocześnie funkcję pisarza miejskiego i sędziego przedmiejskiego, co było sytuacją dość nietypową. Z racji braku większej liczby zachowanych źródeł powstałych w czasie urzędowania Jerzego Hawckiego zrekonstruowanie toku pracy tego pisarza miejskiego jest niemożliwe.

Prezentowane sylwetki pisarzy miejskich Chełmna w świetle zachowanych ksiąg miejskich i dokumentów można opisać jedynie bardzo zwięźle, momentami ukazując właściwie tylko wzmianki i ukryte w źródłach ślady. Wynika to przede wszystkim z dość skąpej bazy źródłowej, jaka pozostaje do dyspozycji badaczy. Sporządzenie obszernego życiorysu ze wskazaniem na pochodzenie, wykształcenie i predyspozycje intelektualne jest możliwe właściwie w przypadku jednego pisarza miejskiego – Konrada Bitschina. Informacje o pozostałych kierownikach średniowiecznej kancelarii miasta Chełmna stanowią nieliczne wzmianki w księgach lub ślady w dokumentach, niejednokrotnie zachowanych tylko w kodeksach dyplomatycznych. Mimo to charakterystyka poszczególnych sylwetek pisarzy w kontekście organizacji i funkcjonowania

---

⁸⁹ „[...] bey dem leynkowffe die ersamen vorsichtigen her Lorentcz Gassener, statkemmer, Georgius Hawcke, stadtschreiber, Lorentcz Echorn unde Benedict Schobel uf beyde teyl dorzcu gebeten” (*Księga ławnicza sądu przedmiejskiego Chełmna*, nr 378).

⁹⁰ „Eynem erbaren gerichte ist wissentlich, dasz der geschworne richter Georgius Hawcke offentlich in gehegetem dinge verlawtbart unde bekant hot, wie das eyn ersamer radt der stat Colmenn uffrichtiglich vorkowfft hot eynen acker, gelegen an der stat garte am Galgkberge, welchern ethwan her Marcus von Berge mit vorgonst das rath[es] am zcynsze gehalten, selbigem, dem vorsichtigen hern Jorge Unruga; doch her Jorge Vnruga eynen ersamen rathe volkomelich gegulden unde becalet” (*ibid.*, nr 317).

kancelarii miejskiej Chełmna ukazuje spory fragment dziejów kancelarii i stanowi impuls do dalszych badań nad kancelariami miast pruskich.

ANEKS

PISARZE MIEJSCY CHEŁMIŃSCY XIV–XVI W.

- Nicolaus Konin 1328–?
- Johannes 1333–?
- Theodricus 1360–1370?
- Konrad Kesselhut 1373–1383?
- Albertus 1383–1392
- Petrus Meyenburg 1399–1405
- Johannes Schönau 1407–1430
- Konrad Bitschin 1430–1438 (1445?)
- Jakob Schoensee 1445–1452
- Andreas Zommer 1484–1494
- Georgius Hawcke 1539–1548?

Nadesłany 19 V 2016

Nadesłany po poprawkach recenzyjnych 11 X 2016

Zaakceptowany 31 X 2016

Mgr Mateusz Superczyński
Archiwum Państwowe w Toruniu
e-mail: msuperczynski@torun.ap.gov.pl

STADTSCHREIBER IN DER KULMER KANZLEI
VOM 14. BIS ZUM 16. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Schlüsselwörter: Kulm, Stadtkanzlei, Diplomatie, Kulmer Stadtbücher, intellektuelle Elite Kulms

Der Artikel befasst sich mit bislang unbekanntem oder nur erwähnten Persönlichkeiten von Kulmer Stadtschreibern im Zusammenhang mit der Entwicklung der Kanzlei in der Zeit der Eintragungsbücher aus dem 14. bis 16. Jahrhundert. Auf der Grundlage einer eingehenden Analyse der Quellenüberlieferung, vor allem von erhaltenen Stadtbüchern (Gerichtsbuch der Stadt Kulm aus den Jahren 1330–1430, Schöffen- und Rechnungsbücher), von Urkunden (sowohl aus Büchern wie aus diplomatischen Kodizes) ließen sich 12 Schreiber identifizieren, die schon seit der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts erwähnt werden. Die Aufmerksamkeit liegt besonders auf bislang unbekanntem Schreibern wie Nikolaus Konin (1328), Johannes (1333) oder Theodricus (1360–1370).

Der bekannteste Leiter der Kulmer Stadtkanzlei ist Konrad Bitschin (im Amt des Schreibers in den Jahren 1430–1438), über den sowohl deutsche als auch polnische Historiker geschrieben haben. Der Artikel präsentiert den Beitrag dieses Schreibers zur Organisation und Reform der Kanzlei, wobei er zugleich auf seine Leistungen in anderen Tätigkeitsfeldern hinweist. Vom Umfang der Arbeit des Schreibers in der Kanzlei berichten Fragmente einer nicht erhaltenen Handschrift von Konrad Bitschin, „Manuale notarii civitatis Culmen“, die der deutsche Historiker Franz Schultz zitiert hat und in denen u. a. die von Bitschin angelegten Stadtbücher erwähnt werden. Ein Vergleich des Bestands des städtischen Archivs vor der Amtszeit von Konrad Bitschin mit der Liste der neuen Bände gibt ein Bild seiner Aktivitäten, bei denen es um die Ordnung des Archivs und die Optimierung der Funktionsweise der Kulmer Kanzlei ging und die zum Charakter dieses herausragenden Schreibers passen.

Bei den Nachfolgern von Konrad Bitschin, Jakob Schönsee und Andreas Zommer, wird auf den Wandel in der Führung der Kanzlei und auf die wesentlich geringere Tauglichkeit der Schreiber eingegangen, was in der weniger sorgfältigen Führung der Bücher zum Ausdruck kam.

Außer dem persönlichen Profil einzelner Leiter der städtischen Kanzlei beschreibt der Artikel auch die Arbeitsweise der Kanzlei, die wichtigsten Pflichten der Schreiber, ihre Ausstattung und Ausbildung.

THE CITY'S NOTARIES IN THE CHANCERY OF CHEŁMNO
FROM THE 14TH TO THE 16TH CENTURY

Summary

Key words: Chełmno, the city's chancery, diplomacy, the city's books of Chełmno, intellectual elite of Chełmno

The article addresses the hitherto unknown notaries of Chełmno in the context of the development of the city's chancery from the 14th to the 16th centuries. On the basis of the thorough analysis of the sources – the city's books (The judicial book of the city of Chełmno of the years 1330–1430, books of town councilors, accounting books) documents (recorded in the books and included in diplomatic codices) twelve notaries appearing in the sources as early as the first half of the 14th century have been identified. The author concentrated on the hitherto unknown notaries such as Nicolaus Konin (1328), Iohannes (1333) or Theodricus (1360–1370).

The best known head of the city's chancery in Chełmno is Konrad Bitschin (he held the office of the notary in the years 1430–1438) described by both German and Polish historians. The article shows the notary's contribution in the organization and reform of the chancery indicating at the same time his achievements in other fields. The range of the notary's work in the chancery is described by the extracts of the manuscript by Konrad Bitschin cited by the German historian Franz Schultz – „Manuale notarii civitatis Culmen”, where the city's books established by him were recorded. The comparison of the condition of the city's archive before Konrad Bitschin's term of office with the list of new volumes gives us a picture of intensive works, the aim of which was to order the archive and to make the work of the Chełmno chancery more effective.

Indicating the successors of Konrad Bitschin – Jacob Schoensee or Andreas Zommer – the author underlined the change in the way of running the chancery and much worse aptitude of the subsequent notaries, which was reflected in a much less accurate manner to keep the books.

Apart from the description of the individual heads of the city's chancery, the article addresses the nature of the work of the chancery, the most important duties of notaries, their remuneration and education.